

Gepubliceerd in Oud-Wageningen 40 (2012): 72-77.

Prijsbanden met het stadswapen van Wageningen

Anton C. Zeven

Sleutelwoorden: Wageningen, prijsband, sluitlint, stadswapen, sluitlint, Latijnse School

Inleiding

Prijsbanden of ook prijsboeken zijn boeken, die aan top-leerlingen van een Latijnse School werden aangeboden. Men koos daarvoor het tekstgedeelte van een bepaald boek, bond deze in een perkamenten of leren band in, waarop meestal op de voorplat en vaak ook op de achterplat het stadswapen van de stad waar de uitreiking plaats vond, aangebracht werd. Dit stadswapen werd meestal goud ingedrukt. Naast de wapens werden er andere versieringen aangebracht. Vaak werd één of werden twee sluitlinten ingebonden, waarmee het boek gesloten kon worden. Deze sluitlinten toonden vaak de kleuren van de stad. Het uitreiken van prijsbanden vond vanaf de vroege 17de eeuw plaats. Na een begin in enkele steden gingen steeds meer steden ertoe over om een prijsband aan de beste leerlingen uit te reiken. De voor dit doel koos men boeken van de klassieken en humanisten. Elk halfjaar werden tijdens een plechtige bijeenkomst één of meer boeken per school uitgereikt. Voorin het boek werd de prijsopdracht of *praemio* met de datum van de uitreiking, de naam van de leerling, de klas en de aard van de prijs aangebracht. Deze kon handgeschreven zijn of ten dele voorgedrukt. De prijswinnende leerlingen hielden in het Latijn een dankwoord of *gratiarum actio*. Deze waren niet altijd door henzelf geschreven, maar gaf de rector of een ander een helpende hand. Daarnaast kon de plechtigheid muzikaal omlijst worden. Vanaf 1800 gingen ook andere onderwijsinstellingen prijsbanden uitreiken. En vanaf 1830 werden bestaande boeken gekocht en van een opdracht voorzien. Hierna veranderen de eisen en worden ook boeken uitgereikt aan bijvoorbeeld leerlingen van zondagscholen en huishoudscholen. Na ongeveer 1860 werden geen prijsbanden meer uitgereikt.

De plechtigheid zal niet anders toegegaan zijn dan de overgangsbijeenkomst op huidige middelbare scholen of bul-uitreikingen van hoge(re) opleidingen: met alle bevorderde leerlingen, leerkrachten, studenten met hun ouders, andere familieleden, vrienden en bekenden.

De kosten van het aanmaken van de prijsbanden werden door het stadsbestuur gedragen. Rector Hermannus van Culemborg van de Latijnse School te Wageningen ontving 8 gulden “*tot de boecken die de studenten vereert worden*” (1).

Prijsbanden met stadswapens

Van zo'n 60 plaatsen zijn prijsbanden met op de voor- en eventueel op de achterplat het stadswapen bekend (2, 3, 6). Sommige banden zullen nog door afstammelingen van prijswinnaars bewaard worden. Daarnaast zijn er particulieren en instellingen die prijsbanden verzamelen respectievelijk bewaren. Zo bevat de Universiteitsbibliotheek van de Universiteit Maastricht 136 prijsbanden, die afkomstig zijn van bibliotheken van drie religieuze instellingen. De Koninklijke Bibliotheek bezit natuurlijk ook prijsbanden. Daarnaast zijn er talloze grote en kleine verzamelingen. Spoelder (2, 3) schreef over zijn collectie prijsbanden en van Storm van Leeuwen (4) over de prijsbanden in de UB van de Radboud Universiteit Nijmegen.

Het aantal uitgereikte prijsbanden in welke vorm dan ook is voor Nederland niet bekend. Het moeten er vele geweest zijn. Ook als wij ons beperken tot leerlingen van Latijnse Scholen weten wij dit aantal niet. Sommige briljante leerlingen kregen er twee of drie tijdens hun schoolperiode. Zo ontving Pieter Abraham van der Hoeven Post in februari 1824 bij zijn

overgang van de 2e naar de 3e klas van de Latijnse School te Schiedam het eerste deel van het Latijns-Nederlands Woordenboek. Het tweede deel kreeg hij toen hij augustus van dat jaar van de 3e naar de 5e klasse overging. Dus binnen één jaar kwam hij van de 2e in de 5e klas. Dit lijkt op het overslaan van enkele klassen in één schooljaar. Pieter zal ongetwijfeld kwaliteiten hebben gehad, maar we moeten wel bedenken, dat elk halfjaar bevorderd werd. Pieter sloeg dus één klas over.

Isaac Schull was op jonge leeftijd al een bolleboos (afb. 1). Hij ontving drie prijsbanden. Kennelijk vonden zijn ouders dit zo vreugdevol, dat zij hem met zijn prijsbanden in een schilderij lieten vereeuwigen. Deze vreugde is echter niet op het gezicht van Isaac af te lezen.

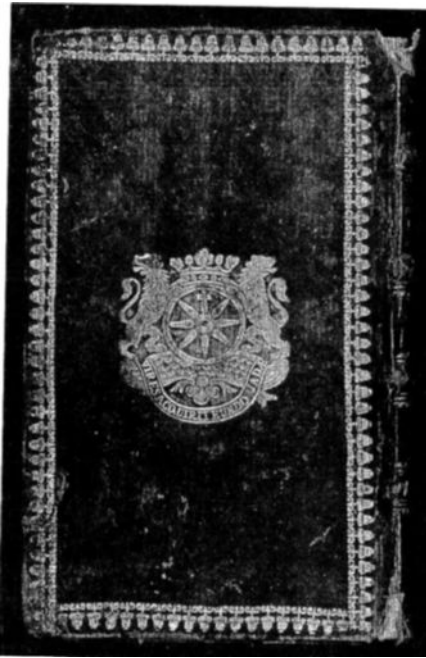
Afb. 1. Isaac Schull, als Latijnse scholier met drie Haagse prijsboeken omstreeks 1698. Toegeschreven aan Pieter van der Hulst. Olieverf op doek, 51 x 53 cm. Uit Spoelder (3). Isaac kijkt niet blij. Linksboven het wapen Schull/

Wageningse prijsbanden

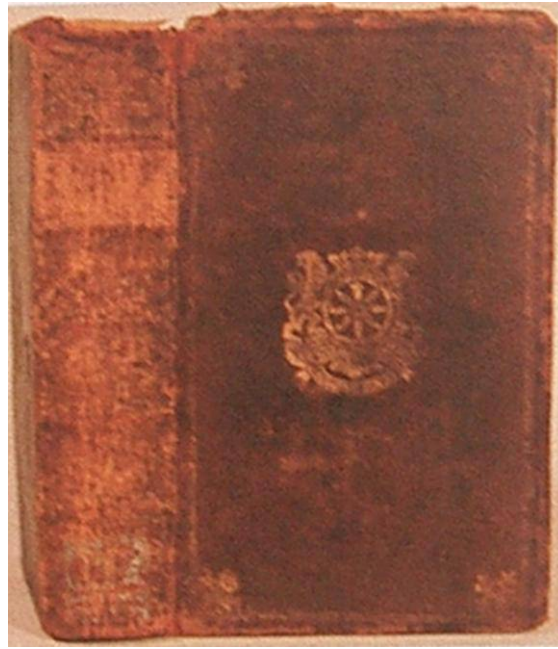
Spoelder (3) beeldt een prijsboek van Wageningen af (afb. 2). In de UB van de Radboud Universiteit te Nijmegen bezit één prijsband met het wapen van Wageningen (afb. 3). Spoelder vermeldt niet aan wie het boek is uitgereikt. Mogelijk dat de opdracht met naam van de winnaar er uit gescheurd is.

In het Gemeentearchief van Wageningen bevinden zich twee prijsboeken met het wapen van Wageningen op het voor- en op het achterplat. De wapens van beide banden (afb. 4 en afb. 5) zijn van het zelfde wapenstempel gedrukt. Dit stempel moet ook voor het prijsboek in het van Spoelder (zie afb. 1) gebruikt zijn. Naast het wapen van Wageningen wordt één van de motto's van de stad gebruikt: *VIRES ACQUIRIT EUNDO VADAE*.*

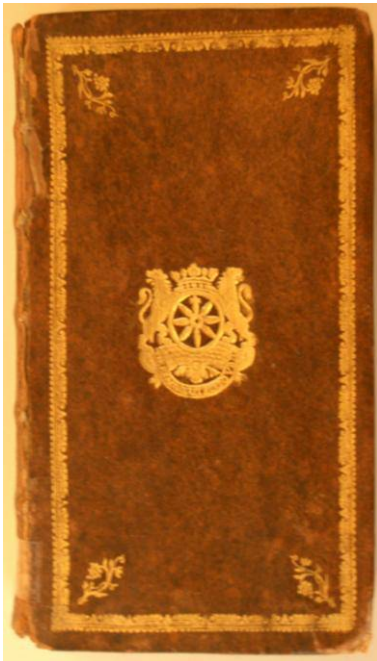
Het boek dat de onbekende leerling kreeg is geschreven door Johannes Frederik Reitzius en heet *De Ambigvis mediis et Contrariis* (afb. 4). Het werd te Utrecht in 1752 uitgegeven. Volgens de bewaard gebleven opdracht ontving Nicolaas de Waal het boek *Pantheum mythicum seu Fabulosa Deorum Historia* (afb. 5). Het werd geschreven door Francisco Pomey en in 1777 te Amsterdam/Utrecht uitgegeven. Volgens Spoelder (3) ontving R. van Lynden eveneens ditzelfde boek eveneens in 1756. Beide boeken werden door de rector Caspar Frederik Hachenberg uitgereikt. Dit betekent dat twee leerlingen in hetzelfde jaar het zelfde boek ontvingen. Overigens is de huidige bewaarplaats van het exemplaar dat R. van Lynden niet vermeld. Mogelijk dat het een en ander verward is en dat met dit laatste boek in feite het door Spoelder afgebeeld boek, aangereikt aan R. van Ommeren, bedoeld wordt. Navraag bij Spoelders leverde geen antwoord op.

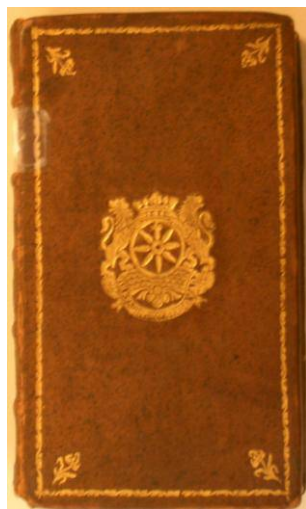
Afb. 2. Wageningen, type 1
op kalfsleren achterplat.
R. van Ommeren. Anthologia
Ex rec. I.G. Graevii. Amsterdam.
Prijsopdracht ontbreekt
(coll. Spoelder).
Uit Spoelder (3), zwart-wit
Foto).

Afb. 3. Wageningen type 1, ca 1780
M. Tullius Cicero. Epistolasum libri XVI
Poëtica. Amsterdam, 1804, 12mo;
Jansonius van Waesbergen.
Opdracht weggesneden
(coll. UB-Nijmegen Universiteit).
Uit Storm van Leeuwen (4).

Afb. 4. Prijsband, uitgereikt
aan onbekende winnaar
in een onbekend jaar.

Afb. 5. Prijsband uitge- detail met wapen
reikt aan Joachimus de Wael
op 17 juni 1779. GAW nr 2461. Afm. 16.1 x 10 cm.

GAW nr 2481.
Afm. 19,8 x 12,2 cm.
Tekst uit 1752.

Tekst uit 1777.

Het is mogelijk dat een deel van de Wageningse prijsboeken door de Wageningse boekhandelaar Dirk Sandelijn zijn gemaakt. Hij ontvangt bedragen voor boeken variërend van 17-2-0 tot 50-0-0 voor boeken, waarmee leerlingen werden vereerd (1). De Rector zal een opdracht aan Sandelijn en andere inbinders hebben gegeven. Om het wapen in de voor- en achterplat te drukken leende de rector de stempelplaat uit. Op 4 april 1803 krijgt stadsrentmeester J. van Wijk de opdracht om de Utrechtse boekhandelaar H. van Otterloo f 22-15-0 voor de prijsbanden, die hij voor de Latijnsche School had gemaakt, te betalen (1). In de Franse tijd werden ook de leerlingen met goede kennis van de Franse taal met een prijsband vereerd. Na vertrek van de Fransen was ‘Frans’ niet meer voor prijsbanden in. Een dergelijke inbinder kan het gehele jaar door teksten van een voor- en achterplat met perkamenten of leren omslag hebben gemaakt om dan op bestelling een wapen in te drukken. Indien dat het geval is dan mag men verwachten dat er stempelloze exemplaren bewaard zijn gebleven. Misschien worden zij niet herkend als een prijsboek-klaar-op-afroep. De bestelde prijsboeken waren volgens Spoelder (3) geen afdankertjes van uitgevers en winkeldochters.

Afb. 6. Een afdruk van het stadszegel, 25 november 1719. GAWageningen. Oud-Recht. Archief inv. nr. 220. Foto ACZ.

Het wapen werd aan de voorzijde en achterzijde ingedrukt en gekleurd. Dit wapen lijkt op het Stadssecretzegel (afb. 6), waarvan het vroegst gevonden afdruk dateert van 1615. De spaken van het wiel zijn een beetje bolvormig (5).

De hoogte van het wapen is 42 cm en de breedte 41 cm (afb. 5). Hetzelfde stempel, door Spoelder type 1 genoemd, werd voor de bovengenoemde vier exemplaren gebruikt. De vraag of type 1 het enige type is, kan pas beantwoord worden als een in Wageningen uitgereikte prijsband met een ander wapentype wordt gevonden. Het door Spoelder (3) beschreven type 1 is één van de vele categorieën, die Spoelder bij talloze andere Nederlandse prijsboeken heeft gevonden. Die van Wageningen behoort tot de categorie *Wapen met Latijnse spreuk*.

Sluitlintjes

Een specifiek onderdeel van de prijsboeken kunnen de sluitlinten zijn, waarmee, vanaf ca 1540 in de Nederlanden de boekbanden met een kartonnen platkern konden worden gesloten. Ze zijn veelal van zijde, waardoor zij kwetsbaar waren. Hierdoor zijn ze bij de oudste boeken verworpen en daarom vaak verwijderd. In eerste instantie waren zij groen gekleurd. Later werden vaak de linten in de stadskleuren gebruikt.** De sluitlintjes met hun (heraldieke) stadskleuren worden in een ander artikel behandeld (Zeven, 6).

Onderzoek

Het zou interessant zijn om een vergelijking te maken tussen de loopbanen een volgens toeval gekozen groep prijswinnaars en de loopbanen van een volgens toeval gekozen groep leerlingen, die geen prijs hadden gewonnen. Een dergelijk onderzoek zal echter bemoeilijkt worden doordat vele opdrachten uit de prijsbanden zijn gesneden of gescheurd. Hierdoor weten we niet de naam van de prijswinnende scholier, tenzij die op een andere wijze bewaard is gebleven.

Een voorbeeld: het is mogelijk dat de in het bijschrift van afbeelding 5 genoemde Joachim de Waal de volgende is: Joachim de Waal, geboren Stichts Veenendaal 1765/1766, kandidaat Utrecht 06-10-1789, --, predikant te Garderen --, predikant te Rhenen N.H. Cunerakerk 03-01-1819 tot zijn overlijden op 02-10-1824, zijnde 59 jaar oud, en ongehuwd. Indien de prijswinnaar deze persoon is, dan ontving hij zijn prijsband op ca 13 jarige leeftijd. Mogelijk bij zijn "eindexamen".

Noten

*In de 16de eeuw meenden de magistraten van sommige aan de noordoever van de Rijn gelegen steden dat het goed was een Romeinse achter- en ondergrond te hebben. In Wageningen werd voor de door Tacitus genoemde Vada gekozen. Deze Romeinse plaats ligt ergens aan de Romeinse kant van de Rijn. Hierbij wordt bijvoorbeeld gedacht aan Wadenooijen, omdat hier de ooien (laag gelegen, natte weilanden) van Vada = Wade lagen.

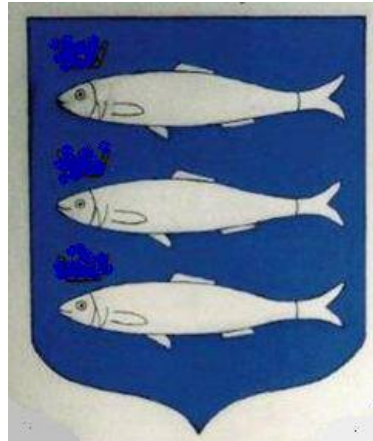
**Talloze sluitlinten van archiefstukken uit de 18de eeuw zijn ook groen gekleurd. De achtergrond hiervan weet ik niet.

Bronnen

Gemeentearchief Wageningen bezit twee prijsbanden. Inv. nr 2461 en 2481.

- (1)Geels-Jansen, M.V. 1984. Een onderzoek naar de geschiedenis van de Latijnse en Franse School te Wageningen. Ede.67p.
- (2)Spoelder, J.. 1981. Prijsboeken op de Latijnse school. Spiegel Historiae 16: 386-391
- (3)Spoelder, J.. 2000. Prijsboeken op de Latijnse school. Een studie naar het verschijnsel prijsuitreiking en prijsboek op de Latijnse scholen in de Noordelijke Nederlanden, ca 1585-1876; met een repertorium van wapenstempels. APA-Holland Universiteits Pers, Amsterdam/ Maarssen.
- (4)Storm van Leeuwen, J. 2008. Een boek als prijs voor vlijt. Twee eeuwen Nederlandse prijsbanden of –boeken in de Universiteitsbibliotheek Nijmegen. Catalogus bij de tentoonstelling, oktober 2008 – januari 2009. UB-Nijmegen. 66p. In deze bibliotheek bevinden zich ook prijsbanden uit Duitsland, België, Frankrijk en Groot-Britannië,
- (5)Zeven, A.C. 2007. Zegels van Wagenvene, Wageningen en andere instellingen in Nederland en het buitenland. (Liber Sigillorum Wageningensis II). Gemeentearchief Wageningen. 175p.
- (6)Zeven, A.C. 2011. De stads- en andere kleuren van de sluitlintjes van de prijsbanden . Heraldisch Tijdschrift 17: 134-138.

Op 6 augustus 2015 toegevoegd.

Wapen Schull: in blauw drie zilveren haringen boven elkaar.

Wapen links ontleend aan boven afgebeeld schilderij, rechts: gebaseerd op het wapen van Scheveningen na verwijdering van de gouden krone..

Wapenbeschrijving ontleend aan de Heraldische Databank van het CBG.

Wapen van Den Haag.

